

LUND UNIVERSITY

Ovisshetens poesi

Lundensiska naturalhistorikers skildringar från främmande världar

Dunér, David

Published in:
Svenska Linnésällskapets årsskrift

2016

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Dunér, D. (2016). Ovisshetens poesi: Lundensiska naturalhistorikers skildringar från främmande världar. *Svenska Linnésällskapets årsskrift*, 2016, 91-106.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

DAVID DUNÉR

Ovisshetens poesi

*Lundensiska naturalhistorikers
skildringar från resor i
främmande världar*

”Wenn jemand eine Reise tut, / So kann er was erzählen.”

(När någon gör en resa så kan han berätta något.)

Matthias Claudius, ”Urians Reise um die Welt” (1786)

Reseberättandet är en genre som tvingar den som reser genom landskapet, i främmande länder och obekanta storstäder, att försöka hitta ord och begrepp för det han eller hon ser, hör, känner, anar, företeelser som man aldrig tidigare har upplevt. Det händer något i resenärens medvetande i mötet med det okända, i försöket att tolka och förstå det främmande.¹ Att resa är ett sätt att tänka, att skaffa sig kunskaper om världen, att förstå sig själv. Inte minst leder resandet till möten med andra tänkande varelser som utmanar förmågan till igenkänning, empati och förståelse för andra sätt att leva och betrakta världen. Reseberättandet är ovisshetens litterära genre där berättaren med hjälp resornas fysiska och mentala utmaningar inte sällan framhäver det storartade, det självuppooffrande och heroiska, att försätta sig i osäkerhet och ovisshet. Bland de mest flitiga resenärerna i tanken och geografin är forskare och universitetslärare. Professorer, lärare och studenter har rest ut på akademiska upptäcktsfärder, studieresor, peregrinationer, expeditioner och kommit hem med berättelser om möten med vanliga och ovanliga människor och upplevelser av främmande länder och kulturer.

Vid Lunds universitet, som firar 350 år 2016–2018, har de internationella utblickarna funnits med allt sedan Karldagen 1668 då de första lärarna och studenterna slog sig ned i det lantliga, lilla, förfallna biskopssätet.² Klassiska reseskildringar finns från 1700-talet med flyktig anknytning till Lund, till exempel orientlisten Jacob Jonas Björnståhls resa genom Europa till Orienten.³ Visserligen utnämndes han till professor i Lund, men hann aldrig fram innan döden kom honom ikapp i Saloniki. Under 1800-talet skrevs emellertid en rad

reseskildringar av lundensiska naturalhistoriker från namibiska öknar, arktiska isar, lyckliga söderhavsöar och kosmopolitiska hamnar jorden runt. De kan ses som en fortsättning på den linneanska traditionen, med särskilt intresse för taxonomi, systematik och att berika samlingarna med nya arter och naturalier i en allomfattande kartläggning av naturen i syfte att skapa överblick och ordning bland världens skiftande naturting. I likhet med Linné och linneanerna framställs insamlings- och inventeringsresorna i reseberättandets form där resenären också beskriver de landskap, människor och kulturer han möter på vägen, allt i enlighet med det linneanska peregrinationsinstruktionen: Allt skulle antecknas, allt, allting!

Ofta gjorde dessa resenärer anteckningar, en resedagbok hölls under färden eller brev skickades hem, som sedan samlades till en bok. Zoologen och arkeologen Sven Nilsson berättar i *Dagboksanteckningar under en resa från södra Sverige till Nordlanden i Norge 1816* (1879) att han brukade vid varje gästgivargård skriva ned sina iakttagelser i väntan på nästa skjuts.⁴ Reseskildringssgenren utmanar författarens förmåga att beskriva och förmedla det sedda och upplevda, till någon som aldrig har lämnat eller kommer att lämna sin bekväma läsfåtölj. Inte bara det att reseberättaren måste hitta ord och begrepp för sina mentala bilder och minnen, han måste också försöka föra över dessa inre bilder av landskap han har genomvandrat till en annan människa som aldrig varit där och uppväcka motsvarande inre bilder i dennes medvetande. Upptäcktsresande Charles John Andersson – postumt utsedd till hedersdoktor i Lund – skriver att en europé inte kan göra någon föreställning om de vägar som man måste färdas i Afrika och de omätliga svårigheter som måste övervinnas.⁵ Föreställ dig, skriver han, att plötsligen förflyttas till en urskog av okänd vidd där aldrig någon människa har satt sin fot, men som vimlar av vilddjur och har en lös jordmån som Englands sanddyner, med ett par tunga vagnar stora som Londons stenkolsskrindor dragna av sexton till tjugo halvtämjda, uppstudsiga oxar. Säg sedan åt honom: ”genom den der skogen går din väg; hurudan den är, vet ingen menniska.” Reseskildringarna balanserar mellan det verkliga och överkliga. Botanikern Nils Johan Andersson – medföljande på fregatten *Eugenies* världsomsegling 1851–1853, som bland annat passerade Galapagos och gav stoff till hans avhandling om dessa öars vegetation – beskriver reseskildringarnas tendens till överdrift, att målningarna av de tropiska trakternas natur skjuter bra mycket över verkligheten, att läsaren liksom bringas i extas av de poetiska och inbillningsrika beskrivningarnas praktfullhet, men då man ser det som det är, motsvarar verkligheten ingalunda de tjugande skildringarna.⁶

"En gång sjönko både jag och min häst af krafilöshet ned på en sandslätt, der vi länge förblefvo i ett tillstånd, som gränsade till medvetlöshet, och utsatta för den tropiska solens alla farliga inverkingar." Charles John Andersson, Sjön Ngami (1862).

Rum och tid

Reseskildringen är kanske som ingen annan litterär genre så starkt förbunden med rummets och tidens koordinater, med spatialitet och temporalitet. Författaren färdas från plats till plats, anger noggrant färdväg, ortsnamn, avstånd, longitud och latitud. Reseskildringen har en fast tidsnärvaro och kronologi, ofta i resedagbokens form av veckodagar och månader, tidsangivelser, morgon och kväll, tidsåtgång och restider. Tillsammans bildar rummet och tiden reseskildringens narrativa struktur, där händelser följer på varandra i en oavslutlig serie av platser och tidpunkter. Det fjärran lockar, ger reseskildringarna ett driv framåt. Vem har inte som barn, skriver N. J. Andersson, slukat berättelser om färder och äventyr i främmande länder.⁷ Det finns en oförklarlig längtan till de trakter där människoslåktets barndom genomlevdes, de töckenomhöljda skådeplatserna i forntiden, där naturen i djärva och ljuva former uppenbarar skaparens makt, vishet och godhet, där ljus och värme, glans och doft, frihet och liv smyckar allt. Världskartan är inte en samling av olika kolorerade plät-

tar. När man har trampat dess jord och levt bland dess människor fylls de med en levande natur, får ett värde och intresse. Tänk dig bara, skriver han vidare, en ständigt värmande, strålande sol, luftens ljuvaste mildhet, en evigt grönskande natur, de mest glänsande och doftande blommor, de smakfullaste och yppigaste frukter hela året om – och tänk dig i motsats till detta vinterkylan i våra trakter, de nakna träden, fattigdomen på vackra växter och ätliga frukter.

Det finns en ständig rörelse i reseskildringarna, allt förflyktigas, platser passeras för sedan aldrig återses. Lundabotanisten Thorild Wulff – som tidigare deltagit i en expedition till Spetsbergen 1899, vilken låg till grund för hans avhandling om dess växtvärld – ser ut genom kupéfönstret under en och en halv vecka på sin väg till Harbin i Kina med Transsibiriska järnvägen 1912.⁸ Det enformiga landskapet passerar förbi, skiftar i karaktär, än påminner det om Västerbotten, än om Småland, än om Island. Litteraturhistorikern Fredrik Böök – som skrivit åtskilliga reseskildringar från kulturella bildningsresor på kontinenten – färdas med, som han skriver i *Resa till Jerusalem våren 1925* (1925), den förtrollade bilen.⁹ Men vi kan också följa honom till fots genom Jerusalems gränder, förbi älskvärda och aktningvärda åsnor. Vi viker av åt höger och dyker in i namnlösa, smala, vinkliga gator, där man ibland måste stiga åt sidan för att låta ett par beslöjade arabiska kvinnor passera.

Resan har en riktning, vägen fram, en rastlös strävan mot det hägrande målet. C. J. Andersson berättar i *Sjön Ngami* (2:a uppl., 1862) hur hans infödda medhjälpare som klättrat upp på en ås plötsligt utropade ”Ngami! Ngami!”¹⁰ Inom ett ögonblick var han där och såg en ofantlig vattenspegel endast begränsad av horisonten. Där låg, skriver han, föremålet för min ärelystnad för vilket jag övergivit hem och vänner samt satt mitt liv på spel. Han kände en blandning av sällhet och smärta. Tinningarna bultade och hjärtat klappade så våldsamt att han tvingades stödja sig mot ett träd till dess överretningen lagt sig. Läsaren, fortsätter han, kanhända finner mig bra barnslig som på detta sätt överlämnade mig åt mina känslor, men den första skymten av någonting stort om vilket man läst eller drömt är ett ögonblick av den härligaste njutning. Under nära två decennier drevs han fram av denna bultande upptäckarlidelse, samlade fågelskinn och växter i Namibias öknar – skickade bland annat hem till Lund ett exemplar av den märkliga växten *Wehuitschia mirabilis* – jagade villebråd på savannerna, verkade som gruvtjänsteman och stred på hererofolkets sida mot namafolket vilket ledde till att han utsågs till deras hövding.

Det finns lundensiska reseskildringar från stora delar av världen. Men det är särskilt de vita ogästvänliga snövidderna och istrakterna i norr som lockar

Sjön Ngami, Botswana, den 12 juli 2016. Foto: David Dunér.

till resor under 1800-talet. I början av seklet gjorde Sven Nilsson en natural-historisk forskningsresa norrut som tog honom längs västkusten till Kristiania i Norge och vidare genom Hedemarken och Gudbrandsdalen, över Dovre fjäll och Trondheim, upp till Bodø, en resa som han sammanliknade med Pytheas färd till Ultima Thule. Den 23 april 1816, klockan tio på förmiddagen, avreste Sven Nilsson i en lätt, tvåhjulig vagn med en dubbelbössa och andra jaktredskap. Vipan tumlade med sitt glada vårläte och lärkans melodiska sång hördes ur den höga azurblå luften.¹¹ Längst i norr beskriver han den förtätade stämningen av lycka i ett storslaget främmande landskap. I Nordnorge satt han på en klippa omgiven av den fria naturen, medan solen dalade bakom de höga, grå och vitflammiga fjällen. Men han kom tillbaka till Lund nästa vår ”sjuklig och modfälld”.¹² I nordlig riktning för att undersöka de bristfälligt kända lappländska arktiska regionerna färdades också entomologen Johan Wilhelm Zetterstedt, som resulterade i skildringen *Resa genom Sveriges och Norriges lappmarker, förrättad år 1821* (1822) och inte mindre än 10 000 insamlade insekter.¹³

Längst i norr fanns vita okända, kartlösa vidder. De arktiska expeditionerna sökte efter nytt forskningsmaterial, nya arter, geologiska formationer, glaciärer, berg och sjöar, men kan också ses i ljuset av ekonomiska och geopo-

litiska intressen i 1800-talets nationella strävanden och koloniala kapplöpning. 1800-talets forskningsresor utmärker sig genom ett större intresse för att noggrant undersöka ett avgränsat rum, till skillnad från tidigare resors sökande efter det märkvärdiga och kuriösa. Den arktiska forskningen fick en stark tradition i Lund på 1800-talet. Zoologen Sven Lovén gjorde en forskningsfärd till Finnmarken, besökte Spetsbergen 1837 och gjorde zoologiska draggningar i farvattnen kring Björnön och längs Spetsbergens västkust. Sven Nilssons elev geologen och zoologen Otto Torell studerade glaciala bildningar i Alperna, på Island, Spetsbergen, Grönland och i norra Finnmarken, som kom att ligga till grund för hans teori om nedisningen. Torell ledde ett antal arktiska expeditioner bland annat till Island 1857, Spetsbergen 1858 och 1861, samt Grönland 1859, som inbringade rika geologiska, botaniska och zoologiska samlingar. Zoologen August Quennerstedt skriver i *Lunds student-kalender* (1863) om resan tillsammans med Torell och Adolf Erik Nordenskiöld till Spetsbergen 1858: "Den, som uppvuxit och lefvat i af naturen mera gynnade nejder, har svårt att föreställa sig det mäktiga – och på samma gång sorgliga – intryck, ett landskap i, man kunde nästan säga, all sin ursprungliga ödslighet och tomhet gifver. Detta intryck har jag i fullaste mått fått erfara under min vistelse på Spetsbergen i sommar." Han hade varit på besök hos ensamhetens vänner, isbjörnarna, valrossarna och sälarna. Han hade upplevt Polarvärldens fasor av vilda djur, köld, stormar och ogenomträngliga nätter. "Men i menniskan lyser ett lumen internum, som ingen storm släcker och som intet mörker kan begripa. Och deri ligger den stora hemligheten, hemligheten af herraväldet öfver naturen, i trots af all yttre svaghet." Med denna tröstande tanke tar han ett farväl till Svalbards vida ödemarker.¹⁴

Resorna i geografin består av avsked, uppbrott och längtan bort. En eftermiddag hösten 1862 råkade Quennerstedt möta Torell på Skomakargatan i Lund och tillfrågades om han inte ville gå på Föreningen och dricka en kopp kaffe och ett glas punsch. De kom att tala om polaraffärer. "Den som ändå kunde komma till Jan Mayen!" råkade Quennerstedt utbrista angående den ensliga ön mellan Spetsbergen och Grönland.¹⁵ "Vill du till Jan Mayen" frågade Torell intresserad. Quennerstedt svarade jakade. "Då skall jag försöka skaffa dig dit!" Sagt och gjort, Torell med sina förbindelser höll sitt ord. Tidigt nästa år fick Quennerstedt ett anbud om att följa med på polarfärd. I den Svenska Spetsbergsexpeditionen 1864, som leddes av Nordenskiöld, deltog astronomen Nils Dunér från Lund. Syftet var att genomföra gradmätningar så nära polen som möjligt, för att slutligen slå fast jordens rätta gestalt. Dunér, som stod

”Enligt sol-observationer af Dunér är ryss-stugan vid Sydhamnen belägen på $74^{\circ} 22' 56''$ nordlig bredd och $19^{\circ} 15' 15''$ (i $17^m 1^s$) längd öster om Greenwich.” Nils Dunér, Svenska expeditioner till Spetsbergen och Jan Mayen, utförda under åren 1863 och 1864 (1867).

för det kartografiska arbetet, tog solhöjder vid rysshuset på Björnön den 17 juni, medan Nordenskiöld gjorde utflykt till foten av Mount Misery och den finländske zoologen Anders Johan Malmgren begav sig till öns södra del för att utforska de rika fågelbergen. ”Under vår korta vistelse vid Beeren Eiland sökte vi förgäfvets erhålla några säkra data för dess kartläggning.” Ändock lyckades Dunér framställa en som var, menade han, ”vida mindre afvikande från verkligheten än alla äldre afbildningar.”¹⁶ Främsta kartografiska resultatet av expeditionen blev emellertid en utförlig karta över Spetsbergen. Ytterligare en del av jordklotet hade fått sina rumsliga koordinater.

Hemma och borta

Ständigt pendlar skildringarna mellan det nära och fjärran, hemma och borta. Det kända och hemvana blir ett sätt att förstå och förklara det okända och ovana. N. J. Andersson skriver för *Aftonbladets* räkning en serie resebrev hem till Sverige från olika hamnar världen över som senare samlades till en bok, *En werldsomsegling skildrad i bref* (1853–1854). Sydneys hamn påminde honom om inloppet till Stockholm – ”vi äro ju liksom hemma”.¹⁷ Vid åsynen av något

främmande, skriver han, uppkallar man en gammal bekant bild till jämförelse. Landskapet med sina torftiga, barrlika, melankoliskt fattiga träd och buskar "liksom doftade till oss af hemlandet". Nostalg, isolering och hemlängtan plågar resenärerna. När man fick brev och tidningar hemifrån, berättar han vidare, stängde var och en av oss in sig med sina skatter för att drömma sig tillbaka flera tusen mil för att åter samspråka med de älskade, höra deras meddelanden och tycka sig se dem i deras hemförhållanden.¹⁸ Från Kapstaden skriver han att inget i världen har en sådan klang och en sådan trollmakt som ordet och begreppet *hem*.¹⁹ Han kastar en återblick på fosterlandet, hemlandet, försommarens friskhet, där midsommarsolens gull dallrade mellan nordiska björkar.

Själva återkomsten, när resan slutes, skildras ofta med en blandning av lättnad, sorg, glädje och besvikelse, den förtätade stämningen när hemorten nalkas. Zetterstedt berättar på vägen hem från en *Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens län* (1833) hur han från Kävlinge hed såg hur det oroliga havet var uppdrivet av stormar, ättehögarna, det glimrande sundet låg likt en silverstrimma, tornen i Köpenhamn höjde sig som master ur vattnet och syntes i förunderlig klarhet vid horisonten.²⁰ På sensommaren 1880 återkom August Quennerstedt till Lund efter en bildningsresa nere på kontinenten:

Återsåg det gamla Lund, vandrade med mycket blandade känslor den dammiga vallvägen uppför och inträdde g[enom] trädgårdsgrinden. Huset var tomt och stängdt, ty Johanna var för tillfället ute. Jag slog mig en stund ned i lusthuset och vandrade sedan omkring i trädgården till dess svärmor kom för att uppsöka mig. Dessa första timmar i hemmet voro ej glada och tacksamheten mot Herren förgäts, Han som så nådigt beskyddat oss på vår färd och låtit oss se så myckit af den herrliga, sköna världen.²¹

Där sitter Quennerstedt i trädgården i den slocknande sensommaren, drabbad av tomheten vid hemkomsten, den abrupta återkomsten till vardagen, höstterminens plikter, som låter en längta tillbaka till resandets frihet och upplevelser av den härliga, sköna världen.

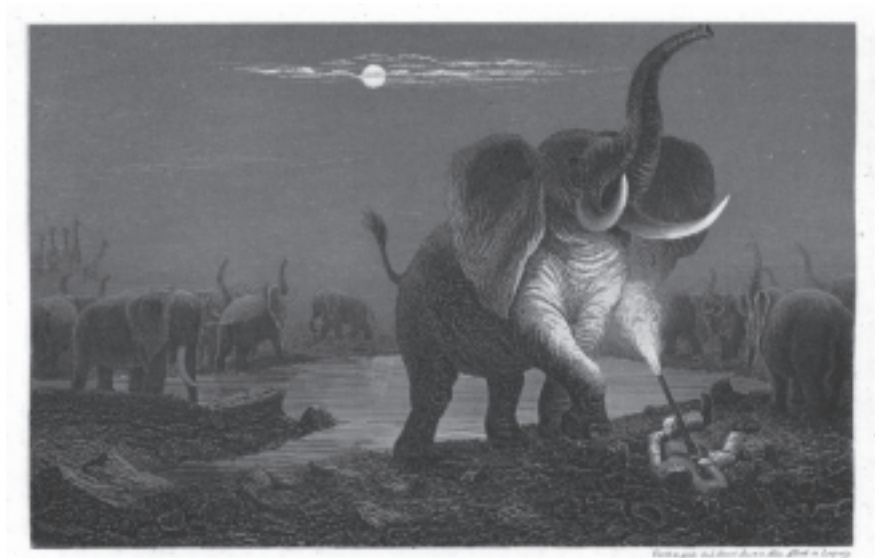
Resan är en enda serie av avsked. Man lämnar en plats för att bege sig till en annan, för att aldrig mer återkomma. Quennerstedt beskriver hur han och hans resesällskap tog en avskedsvandring den 7 juli till Eisenachsborg i Thüringen: "Wädret var det aldra herrligaste. Luften ångade sommarvarm o ljuflig. Vid 11 tiden togo vi med *tungt* hjerta farväl af Wartburg och vandrade ned till Eisenach hvarifrån vi fortsatte färden på järnväg till Weimar."²² C. J. Andersson

skriver i sin reseskildring från sydvästra Afrika, *Floden Okavango* (1861), att ta avsked från ett ställe som varit ens vistelseort en tid, även om det inte är ens egentliga hem eller inte ens kan förknippas med några trevliga minnen, ”har alltid med sig någonting vemodsfyllt och högtidligt.”²³ Han kände tårarna i ögonen vid avresan från Otjimbingwe den 22 mars 1857: ”Huru kunde jag veta, om icke detta var mitt sista farväl, den sista länken, som band mig tillsammans med personer, i stånd af att känna sympathi och välvilja för främlingen? Framför mig låg ju ett okänt, ogästvänligt land af oändlig vidsträckthet, beboddt af vilda djur och ännu vildare människor!” De främmande landskapen blir till slut en del av resenären själv. På återresan från Windhoek i Sydvästafrika, till Kapstaden, till Sverige, skriver zoologen Per Brinck i *Bergsandar och ökenfolk* (1953) från Sydafrikaexpeditionen 1950–1951, om man i det ögonblicket hade frågat oss vilket vi föredrog: Skeleton Coast eller Lund, ”hade svaret blivit det förra. Ja, jag garanterar inte att det skulle bli annorlunda nu. ’Den som en gång druckit Afrikas vatten, kan inte leva utan det’.”²⁴

Reseskildringens dialektik mellan hemma och borta, det nära och fjärran, det kända och okända, samspelar med minnen, som sätter in det upplevda i ett sammanhang av andra tidigare erfarenheter och upplevelser. N. J. Andersson skriver i sitt sista resebrev hur han likt en vandrare som nått upp på ett högt berg och flämtande och matt sänder sin blick tillbaka på den väg han tillryggalagt nu uppsamlar sina minnen vad han under vandringen hade sett och erfarit, och väljer ut vad han de kommande dagarna ljuvt ska minnas eller likgiltigt släppa ur sikte. Dessa minnesbilder allt längre och längre bort i tiden står som hulda hägringar, ”och mitt öga skall skåda dem såsom vänligt kära bekanta från den tid då skapelsens fullhet lekamligen vardt för mig uppenbarad.”²⁵ Stunderna i den rika naturen, stunder av ren och hög njutning, tilltar i styrka och älsklighet ”då det blott är återtänkans öga, som frammanar dem”.

Liv och död

Det är en existentiell genre om liv och död. Resenärens blotta existens utmanas av omänskliga faror. C. J. Andersson beskriver en afton i Namibia, när solen knappt sjunkit under horisonten, hur en skräckinjagande musik satte igång. Karlarna sprang runt som halvgalna och klagade i hjärtslitande toner, andra grät som barn, övriga stod orörliga med fruktan och ångest målade i

"Altför nära att vara angenämnt." Charles John Andersson, Sjön Ngami (1862).

sina anletsdrag. Jag kunde tydligt urskilja lejonets brinnande ögon när skenet från vår lilla bivackseld föll på dem. Genom fortsatt vakande om nätterna hade min syn och min hörsel efterhand vunnit sådan skärpa, skriver han på annat ställe, att jag till och med i sömnen var i stånd att behålla ett visst medvetande av det som försiggick omkring mig. Jag kunde tydligt höra andedräkten av ett djur tätt intill mitt ansikte, åtföljd av ett spinnande, liksom kattens – och jag kom med ens till den slutsatsen, att jag hade ett lejon ända invid mig. "Om en människa någonsin haft skäl att vara rädd, så tror jag sannerligen, att jag hade det vid detta tillfälle."²⁶

Lundabotanisten och Linnéforskaren Theodor Magnus Fries (tillsammans med uppsalazoologen Carl Nyström) tacklar livsfaran likt en dråplig komedi. I *Svenska polar-expeditionen år 1868 med kronoångfartyget Sofia* (1869) beskrivs en storm utanför Björnöen i Barents hav, i mörker och köld, hur skeppet kastades fram och tillbaka av de vräkande sjöarna:

Man rullar sönder allt sitt bohag, hör ingenting annat än rammel och kras på alla håll och kanter; än är det en korg knifvar och gafflar, än orgeln, än kolskyffeln, som är ute på vandring. Under min koj ligger en af de stora glaskulorna, som öfverlemnar sig åt det mest utsväfvande sjelfsvåld, trillar och rullar som en

"Läckan". Theodor Magnus Fries & Carl Nyström, Svenska polar-expeditionen år 1868 med kronoångfartyget Sofia (1869).

galning. Alla spilda hagelkorn dansa gavott på hyllor och golf, böckerna komma i slutna leder framtagande ur hyllorna, och en bösskula, som ligger instängd i en liten fyrkant af andra saker, springer omkring och väsnas som ett vilddjur i en bur. På morgonen vaknar jag, efter att hela natten hafva begagnat en ljusstake till hufvudgård och min skrifportfölj till fotspjern. Allting i hytten är begåvad med lif. Handdukar och gardiner hvifta och fläktas som de afskedshelsande näsdukarne vid en jernvägsstation, tobakspungen svänger som en pendel och rockarne ligga rätt ut från väggen som akrobater.²⁷

Går man upp på däck försvinner det komiska elementet totalt. Att här skratta blir till en fånes flin eller en krukas försök att bemantla sin rädsla. Lilla Sofia dansar som en fröken med sin kavaljer med slingringar, "så att man kan slingra hela sin digestions-apparat ur kroppen."

Den här ovissheten om resans utgång, om man skulle komma fram och om man en gång skulle komma hem med livet i behåll, försätter resenären i ängslan. Wulff gör sin sista anteckning i sina *Grönländska dagböcker* (1934), den 29 augusti 1917: "Lade mig till ro klockan 7 e. m., ty vill ej verka hämmande på mina kamraters rörelsefrihet, varpå deras räddning hänger."²⁸ Kamraterna

lämnade honom att dö i ensamhet. För litteraturhistorikern Fredrik Böök hade ovisshetens poesi försvunnit, att resa till Jerusalem är inte något äventyr i våra dagar konstaterade han.²⁹ Man behöver inte sälja sitt jordagods, inte skriva sitt testamente, man kan till och med innan avresan från Ultima Thule boka sovplats på tåget genom öknen till Davids stad. Allt kan förutses och beräknas.

Ögonvittnet och ögonblicket

Sinnena registrerar de främmande världarna, inte bara synen och hörseln. N. J. Andersson plågas utanför Stewartsöarna (Sikaiana, Salomonöarna i Melanesien) av den odrägligaste värme. Medan ni där hemma, skriver han, är insvepta av pälsar i den gnistrande vinterkölden och sitter vid den flammande spiselhärden och njuter av en behagligt tempererad hemvärme, har vi suckat och kvalts av en uppglödgd atmosfär mot vilket inget skydd och ingen undanflykt finns. Den brännande solens lodräta, ugnsvarma strålar återkastades av det spegelklara Stilla Havet. ”Gudar! hvilken kropps- och själspina! I den ena svettfloden efter den andra har själskraften, modet, tålamodet flutit bort, och dyrt hafva vi fått plikta för det mångbesjungna intresset af en segling i Oceanien.”³⁰ Äventyraren Wulff känner i stället stanken under sin stöldturné, i *Resa till Kina 1912* (1966). Av Röhsska museet i Göteborg hade han fått i uppdrag att under de rådande instabila politiska förhållandena i Kina samla in värdefulla konstföremål. Och han gick hämningslöst tillväga. Hela Kina är som en enda kloak, skriver han. ”Man har ständig förnimmelse af att 400 mill. människor träcka rundt omkring oss. Jag kan vänja mig vid mycket, med *detta* är *för* svårt. Smutsen på Island och i Indien och Italien är liljehvit renhet emot Kina.” Dagligen kände han kräkningssymptom. ”Här är ett veritabelt skjithälvete – och i denna miljö skall man samla konstskatter! ’Minervas ugglar satt och sket på jorden rariteter’, så – all right.”³¹

Reseskildringen har ett brett register av känslor, glädje, rädsla, begär, avsky, förvåning, förundran, nyfikenhet, hemlängtan. Där finns känslan av skönhet, det sublima, förundran blandad med fasa, längtan efter det märkvärdiga och kuriösa. N. J. Andersson tjasas av vidunderliga korallrev och Söderhavsoarnas kvinnor. När de går över den nålvassa korallgrunden ”i sin lätta Evadrägt, bildade deras mörkbruna, ohöljda, välgestaltade kroppar en pittoresk brytning mot den hvita botten, det ljusblå kristallklara vattnet och den gröna

"Min boy, en missionär, en curiosäljare och två tempeltjufvar." Bilden läses från höger. En av de två tempeltjuvarna heter Thorild Wulff. Kai Feng, Kina, december 1912. Thorild Wulff, Resa till Kina år 1912.

förgrunden af täta Mangrovebuskar."³² Barnen lekte viga som apor i skuggan av brödfuktsträden och kokospalmerna, medan de äldre vilade på sina mattor. Längtan efter dolce far niente, sysslolöshetens levnadsfilosofi bryter fram under Söderhavets palmer. Just möten med främmande människor och deras sätt att leva är ofta reseskildrarnas svåraste utmaningar att förstå och tolka. Å ena sidan beundran och fascination, å den andra avsky och förakt. Men ändå är människan överallt sig lik, skriver N. J. Andersson, "öfverallt drifves hon af samma passioner, styres hon af samma egennytta."³³ Afrikaresenären C. J. Andersson möter en oändlig mängd av människoraser i Kapstaden, i Namibia utomordentligt smutsiga och osnygga människor, men Damarafolket skulle kunna anses som riktiga mönster av mänsklig skönhet. Kvinnorna är oftast fint och symmetriskt bildade, med fylliga och rundade former, men deras ostadiga levnadssätt och ständiga vistande under en brännande sol gör dock att deras skönhet snart försvinner och "i längre framskriden ålder bli många de mest afskyväckande menniskovarelser, man någonsin kan se."³⁴

Reseskildringen är ögonvittnets och ögonblickets genre. Reseberättelserna, resereportagen vill vittna om världen bortom horisonten, att man sett den

med egna ögon, att man har en sannare och moraliskt riktigare bild av världen. Efterkrigstidens reseskildringar nöjer sig inte med att roa läsaren med det fantastiska, det kuriösa. Resenären, reportern, utrikeskorrespondenten vill se världen som man tror eller hoppas den är. Revolutionsåret 1968 reste till exempel en grupp studenter från Utrikespolitiska föreningen i Lund till Maos Kina, intryck som samlades av Lundagårdsredaktören Lars-Ola Borglid i *Bilder från Maos Kina* (1968).³⁵ Förr då få överträdde sockengränsen var några hastigt nedtecknade reseintryck från Lappland eller Paris värda att berätta om, men också ett ämne att parodiera. Studenten och satirikern Axel Wallengren och några karnevalister skrev ihop en parodisk vägledning till 1890 års Lundakarneval, *Lund just nu! Ögonblicksbilder från världens största utställning* (1890), som parodierade kåsören och flanören Gustaf Gullbergs reseskildring från världsutställningen i Paris året innan. ”Denna lilla bok är ett ögonblickets barnbarn. Den är nedskrifven på mindre än åtta minuter – och tryckt på ännu kortare tid.” Men varför lämna Lund? Det räcker med att ta en promenad i Botaniska trädgården. Där kan man känna sig ”som i en urskog i Afrika, eller som på Pampas slätter eller som i Afrikas stora, stora Sahara.”³⁶

Noter

¹ David Dunér, *Tankemaskinen. Polbems huvudvärk och andra studier i tänkandets historia* (Nora, 2012), 117–123; David Dunér & Göran Sonesson, ”Encounters. The Discovery of the Unknown”, i David Dunér & Göran Sonesson (red.), *Human Lifeworlds. The Cognitive Semiotics of Cultural Evolution* (Pieterlen & Bern, 2016), 267–300; David Dunér, ”Det nära och det fjärran”, i Göran Bexell, Catharina Bernhardsson, Daniel Möller & Johan Stenström, *Lunds universitets litteraturhistoria* (under utg.).

² David Dunér, ”Världen. Färdvägar i tanken och geografin”, i Gunnar Broberg & David Dunér (red.), *Beredd till bådaderna. Lunds universitet och omvärlden* (under utg.); eng. övers., ”The World. Pathways in Thought and Geography”, i Gunnar Broberg & David Dunér (red.), *Prepared to Both. Lund University and the Surrounding World* (under utg.).

³ Jacob Jonas Björnsthål, *Resa til Frankrike, Ita-*

lien, Sweitz, Tyskland, Holland, Ängland, Turkiet, och Grekland (Stockholm, 1780–1784); Lars Holm, ”Bara mossor och lavar. Om Jacob Jonas Björnsthåls växtsändningar till Peter Jonas Bergius”, *SLÅ* 2000/2001, 125–132; Lars Holm, *Fem uppsatser om Jacob Jonas Björnsthåls resa i Europa. På grundval av egna fotspårresor och dokument i universitetsbibliotekets samlingar i Lund och andra arkiv* (Lund, 2012); Catharina Raudvere, ”The Pedagogical Virtues of Comparison. Jacob Jonas Björnsthål in Constantinople 1776–79”, i Ib Friis, Michael Harbsmeier & Jørgen Bæk Simonsen (red.), *Early Scientific Expeditions and Local Encounters. New Perspectives on Carsten Niebuhr and “The Arabian Journey”* (Köpenhamn, 2013), 149–160.

⁴ Sven Nilsson, *Dagboksanteckningar under en resa från södra Sverige till Nordlanden i Norge 1816* (Lund, 1879), förord; Gerhard Regnéll (red.), *Sven Nilsson. En lärdd i 1800-talets Lund* (Lund, 1983).

- ⁵ Charles John Andersson, *Sjön Ngami. Forskningar och upptäckter under fyra års vandringar i sydvästra Afrika*, 2:a uppl. (Stockholm, 1862), 84; Bo Bjelfvenstam, *Charles John Andersson. Upptäckare, jägare, krigare* (Stockholm, 1994).
- ⁶ Nils Johan Andersson, *En werldsomsegling skildrad i bref* (Stockholm, 1853–1854), 374; Carl Skogman, *Fregatten Eugénies resa omkring jorden åren 1851–1853, under befäl av C.A. Virgin* (Stockholm, 1854–1855); Nils Johan Andersson, *Om Galapagos-öarnes vegetation* (Stockholm, 1854); Gunnar Broberg, "Nils Johan Andersson", i Bengt Jonsell (red.), *Bergianska botanister. Bergianska stiftelsen och dess professorer under första seklet* (Stockholm, 1991), 68–91.
- ⁷ Andersson (1853–1854), 371, 373, 375.
- ⁸ Thorild Wulff, *Resa till Kina år 1912. Dagboksanteckningar m.m.* (Göteborg, 1966); Ritwa Herjulfsson (red.), *Mitt namn är Wu-Lu-Fu. Thorild Wulffs bilder från Kina 1912–1913* (Stockholm, 2016); Thorild Wulff, *Botanische Beobachtungen aus Spitzbergen* (Lund, 1902).
- ⁹ Fredrik Böök, *Resa till Jerusalem våren 1925* (Stockholm, 1925), 79, 223; Svante Nordin, *Fredrik Böök. En levnadsteckning* (Stockholm, 1994).
- ¹⁰ Andersson 1862, 240.
- ¹¹ Nilsson 1879, 5; Jakob Christensson, *Konsten att resa. Essäer om lärda svenska resenärer* (Stockholm, 2001), 167–201; Ragnar Insulander, *Sven Nilsson och ornitologin i Sverige* (Uppsala, 2002).
- ¹² Sven Nilsson, "Sven Nilssons självbiografiska anteckningar", *Historisk tidskrift för Skåneland* 1923, 325.
- ¹³ Johan Wilhelm Zetterstedt, *Resa genom Sveriges och Norriges lappmarker, förrättad år 1821* (Lund, 1822).
- ¹⁴ August Quennerstedt, "Minnen från en resa till Spetsbergen, år 1858", *Lunds student-kalender, 1863–64* (Lund, 1863), 123, 154 f.
- ¹⁵ August Quennerstedt, "Från ett student-rums horisont", *Under Lundagårds kronor. Minnen upptecknade av gamla studenter* [I] (Lund, 1918), 148, 153.
- ¹⁶ Nils Dunér, *Svenska expeditioner till Spetsbergen och Jan Mayen, utförda under åren 1863 och 1864* (Stockholm, 1867), 32; Nils Dunér & Adolf Erik Nordenskiöld, *Anteckningar till Spetsbergens geografi* (Stockholm, 1865); Nils Dunér & Adolf Erik Nordenskiöld, *Förberedande undersökningar rörande utförbarheten af en gradmätning på Spetsbergen* (Stockholm, 1866).
- ¹⁷ Andersson 1853–1854, 2.
- ¹⁸ Andersson 1853–1854, 3.
- ¹⁹ Andersson 1853–1854, 287.
- ²⁰ Johan Wilhelm Zetterstedt, *Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens län, förrättad år 1832* (Örebro, 1833), 365.
- ²¹ August Quennerstedt, *Reseanteckningar*, LUB.
- ²² Quennerstedt, *Reseanteckningar*, LUB.
- ²³ Charles John Andersson, *Floden Okavango. Resor och jagtäfventyr* (Stockholm, 1861), 11.
- ²⁴ Per Brinck, *Bergsandar och ökenfolk. I fält med Svenska Sydafrika expeditionen 1950–1951* (Stockholm, 1953), 170; Per Brinck, "Swedish Exploration of South African Animal Life during 200 Years", i Bertil Hanström, Per Brinck, Gustaf Rudebeck (red.), *South African Animal Life: Results of the Lund University Expedition in 1950–1951* (Uppsala, 1955), vol. I, 11–61.
- ²⁵ Andersson 1853–1854, 370, 376.
- ²⁶ Andersson 1862, 294.
- ²⁷ Theodor Magnus Fries & Carl Nyström, *Svenska polar-expeditionen år 1868 med kronångarfartyget Sofia. Reseskizzer* (Stockholm, 1869), 180 f.
- ²⁸ Thorild Wulff, *Grönländska dagböcker* (Stockholm, 1934), 395; Ritwa Herjulfsson (red.), *Thorild Wulff. Äventyraren som försvann* (Stockholm, 2016).
- ²⁹ Böök 1925, 1.
- ³⁰ Andersson 1853–1854, 74.
- ³¹ Wulff 1966, 46 f.
- ³² Andersson 1853–1854, 84.
- ³³ Andersson 1853–1854, 376 f.
- ³⁴ Andersson 1862, 27.

³⁵ Lars-Ola Borglid, *Bilder från Maos Kina* (Lund, 1968); Borglid har för övrigt skrivit, med relevans för SLÅ: *Linnés landskap* (Stockholm, 1999); *I Linnés fotspår* (Växjö, 2006).

³⁶ *Lund just nu! Ögonblicksbilder från världens största utställning* (Lund, 1890), 30 f.; Sven

Bjerstedt, Björn Magnusson Staaf & Fredrik Tersmeden, *Lund just då! Om en parodisk lundaguide från 1890* (Lund, 2014), 138–140; jfr Gustaf Gullberg, *Paris just nu! Ögonblicksbilder från verldsutställningen i Paris 1889* (Stockholm, 1889).

Summary

Poetry of Incertitude

Lundian Naturalists' Accounts from Travels in Foreign Worlds

By David Dunér

Travel writing is a genre that compels the traveller to find words and concepts for what he or she encounters and experiences. Travelling is a way of thinking, to acquire knowledge about the world and to understand oneself. Not least, travels lead to encounters with other thinking beings that challenge the ability of recognition, empathy and comprehension of other ways of living and understanding the world. At Lund University teachers and students have since its inauguration in 1668 travelled abroad for studies and research. Especially in the nineteenth century, we find a number of travelogues by Lundian naturalists, such as Sven Nilsson, Charles John Andersson, Nils Johan Andersson, Johan Wilhelm Zetterstedt, August Quennerstedt and others. This article discusses travel narratives as a genre, with examples from Namibian deserts, Arctic icy waters and happy Pacific islands. Travel writing, perhaps like no other literary genre, is strongly associated with the coordinates of space and time, spatiality and temporality. Together they give the travelogue its narrative structure, where events follow each other in an indefinite series of places and times. It is about far and near, home and away. The return home is often depicted with a mixture of relief, sadness, joy and disappointment. The journey is one series of leave-takings. One leaves a place and goes to another, never to return. This dialectic between the known and unknown interacts with memories, which put the perceived in the context of other previous experiences. It is also an existential genre about life and death. Uncertainty about the trip's output, if one would arrive safely and then return home alive, puts the traveller in distress. The travelogues are characterized by a wide range of emotions. Travel writing is the genre of the eye witness, where the travel narratives and reports testify about foreign worlds, which have been seen by the traveller's own eyes.

Författarens adress:

Prof. David Dunér, Idé- och lärdomshistoria, Institutionen för kulturvetenskaper, LUX, Box 192, 221 00 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se; Kognitiv semiotik, SOL, Lunds universitet; Stellenbosch Institute for Advanced Study, South Africa.